

ТРАГЕДІЯ АКАДЕМІКА СЕМКОВСЬКОГО

АНОТАЦІЯ

Досліджується життєвий та творчий шлях академіка Семена Семковського — одного з лідерів меншовизму, який 1920 року розриває стосунки з меншовизмом, стає активним популяризатором марксизму, відомим радянським філософом. Звинувачений у “контрреволюційній діяльності”. Розстріляний 1937 року. Реабілітований 1956 року.

Ключові слова: філософські дискусії, більшовизм, меншовизм, ревізіонізм, механіцизм, троцькізм, репресії.

АННОТАЦИЯ

Исследуется жизненный и творческий путь академика Семена Семковского — одного из лидеров меньшевизма, который в 1920 году разрывает отношения с меньшевиками, становится активным популяризатором марксизма, известным советским философом. Его обвинили в “контрреволюционной деятельности”. Расстрелян в 1937 году. Реабилитирован в 1956 году.

Ключевые слова: философские дискуссии, большевизм, меньшевизм, ревизионизм, механицизм, троцкизм, репрессии.

SUMMARY

The walk of life and creative career of Academician Semen Semkovsky – one of the Menshevism leaders, who in 1920 broke off the relationship with the Mensheviks, became an active Marxism popularizer, a well-known Soviet philosopher, is researched. He was accused of engaging in the “counter-revolutionary activity”. Executed in 1937. Rehabilitated in 1956.

Key words: philosophical discussions, Bolshevism, Menshevism, Revisionism, Mechanical Philosophy, Trotskysm, repressions.

1. Життєвий шлях та меншовицький період діяльності С. Семковського

Серед провідних філософів України 20-х-30-х років ХХ століття, які були репресованими, особливе місце посідає Семен Юлійович Семковський (Бронштейн) (3/15.03.1882–8.03.1937). Народився він у м. Могильові, закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Із 1898 року член РСДРП. Із 1904 року меншовик центристського напрямку. Після поразки революції 1905-1907 років в еміграції. Разом із Л.Д. Троцьким у Відні редагував газету “Правда” (1908–1912). Був одним із п’яти закордонних секретарів Організаційного Комітету партії меншовиків, створеного у 1912 році. Співробітничав із закордонними соціал-демократичними друкованими органами. Після повернення з еміграції в Петроград у серпні 1917 року був обраний членом ЦК РСДРП(м).

Ще до революції С. Семковського критикував Ленін за незгоду з ним про необхідність

“поразки свого уряду” у першій світовій війні [1, т. 25, с. 268-269], за “ліквідацію” марксистського партійного підпілля, “відкритість партії марксистів” [1, т. 23, с. 77], заперечення “права націй на самовизначення та відокремлення” [1, т. 24, с. 217-218; т. 25, с. 302; т. 27, с. 257, 419], за відхилення від ортоксального марксизму в більшовицькій інтерпретації та ін., хоча й визнавав його “розумові здібності” й “кмітливості” [1, т. 24, с. 217]. У листі до М. Ольмінського від 16 червня 1912 року Ленін називає Троцького та Семковського “авантюристами” за публікацію в газеті “Луч”, в якій вони виступають за ліквідацію нелегального становища партії [1, т. 48, с. 188].

У кінці грудня 1917 – на початку січня 1918 року С. Семковський у Петрограді від партії меншовиків очолював фракцію при підготовці Установчих зборів. Він входив до складу комісій із зовнішньої політики та з національного питання. Через невирішення економічних та національних питань, недовіру до центрального уряду, у той час ожили гасла се-

паратизму та федералізму. Від імені меншовиків С. Семковський виступав за федеративне облаштування Росії.

Після більшовицького перевороту С. Семковський критикує їхню теорію та практику. У січні 1918 року в газеті "Вперед" він зазначав, що більшовицький переворот "отбросил все развитие страны вспять. Большевики довели процесс распада страны до последней черты" [2, с. 177]. У таких умовах С. Семковський добивався не відокремлення, а автономії, "самоуправління" в рамках єдиної централізованої держави. 16 (29) січня 1918 року у меншовицькій газеті "Вперед" учений, філософ зазначає: "В условиях распада России большевики стали выступать в роли "собирателей" России" [2, с. 178]. У цій же газеті в статті "Распад России" прихід більшовиків до влади назвав "більшовицьким переворотом" і зазначив, що на місцях більша частина країни не визнає "народних комісарів". На його думку, "більшовицька диктатура", породжена розпадом країни, довела до кінця розпочатий процес розриву господарських і політичних зв'язків між окраїнами і центром. Більшовицький переворот, "диктатуру пролетаріату" Леніна-Троцького С. Семковський назвав "нахрапистою авантюрою" [2, с. 178].

На засіданнях ЦК партії меншовиків у березні та квітні 1918 року С. Семковський поставив завдання про необхідність оживити роботу фракції в Радах та стати "защитниками рабочих масс и всех слоев общества". Одночасно він звинувачував більшовиків у фальсифікації виборів за допомогою "мертвих душ" [2, с. 365].

На засіданні Петроградської Ради 15 травня 1918 року з приводу продовольчої кризи С. Семковський від соціал-демократичної фракції в резолюції засудив рішення більшовицької влади вилучати в селян хліб: "... организация большевистской властью "крестового похода" на деревню за хлебом, не суля никаких практических результатов, может лишь провокаторски втравить рабочих в братоубийственную войну с крестьянством..." І далі: "Власть, обанкротившаяся, неспособная справиться с голодом и безработицей, должна уйти" [2, с. 510]. На Всеросійській нараді РСДРП(м) 27 грудня 1918 – 1 січня 1919 року С. Семковський виступив з доповіддю про необхідність скликання Установчих Зборів для вирішення економічних та політичних проблем [2, с. 699].

2. Розрив з меншовизмом та наукова діяльність в умовах більшовицького режиму

У 1918 році філософ переїхав в Україну. Працював викладачем Київського університету. У березні 1920 року відбувся судовий процес над київськими меншовиками – членами Центрального бюро. С. Семковський офіційно розриває стосунки з меншовиками й переїздить до тодішньої столиці радянської України Харків, де в 1920–1922 роках працює професором Харківської академії теоретичних знань, переіменованої наступного року у Харківський інститут народної освіти (ХІНО). В ХІНО очолював кафедру марксизму і марксознавства, яку у квітні 1922 року переведено до Комуністичного університету ім. Артема. У 1922 році професор С. Семковський в ХІНО очолив кафедру історії європейської культури і секцію соціології на цій же кафедрі. 14 листопада 1925 року за власним бажанням залишає кафедру, а з 1-го жовтня 1928 року знову очолює цю кафедру. Після відновлення Харківського університету у 1933 році був запрошений на посаду професора. У 1935 році очолив кафедру діалектичного матеріалізму, але наступного року прекрасний лектор, професор, академік був заарештований. У 20-х роках за сумісництвом працює на посаді професора Інституту народного господарства, педагогічного та інших вишів Харкова. Із 1922 до 1931 року був головою філософсько-соціологічного відділу та завідувачем кафедри філософії ВУАМЛІН. Із 1925 року – член-кореспондент АН УСРР. У 1926 році за сукупністю праць, без захисту дисертації йому присвоєно звання доктора філософії і соціології. Із 1927 року – голова соціологічної Комісії Всеукраїнської академії наук. У 1929 році обраний академіком АН УРСР. Із 1931 року – член Президії та керівник Асоціації природознавства ВУ АН, із 1934 року – член Ради для вивчення продуктивних сил УРСР при ВУ АН. У 1934-1936 роках очолював Комісію філософії при АН УСРР.

У харківський період С. Семковський у своїй науковій і педагогічній діяльності всіляко намагався підтримувати більшовицьку ідеологію та політичний режим. Він досліджує актуальні проблеми філософії. Стає популяризатором марксистсько-ленінської філософії, автором низки навчальних посібників. Пер-

шим розпочав розкривати філософські аспекти теорії відносності А. Ейнштейна з позицій матеріалістичної діалектики. Він видає серію книг: "Людвиг Феєрбах (1804-1872). Очерк материалистической философии". (Харьков, 1922); "Марксизм как предмет преподавания". (Х., 1923); "Конспект лекций по историческому материализму". (Х., 1923); "Теория относительности и материализм". (Х., 1924); "Этюды по философии марксизма". (М., 1925); "Что такое марксизм?". (5-е изд., Х, 1925); "Диалектический материализм и принцип относительности". (М.Л., 1926); "Фізика і хімія як науки в світлі марксизму". (К., 1933) та ін.

У 1922 році у Харкові вперше виходить "Марксистская хрестоматия" С. Семковського, яка отримала високу оцінку. "Вестник Социалистической Академии" відзначав, що вона "внесла серьезный вклад... в литературу революционного марксизма". А в 1924 році професор С. Семковський публікує четверте, виправлене та значно доповнене видання хрестоматії, її I-й том називався "Учение Маркса" (-709 с.), накладом 25 тис. примірників. Хрестоматія була розрахована на студентів, які вивчали у тогочасних вишах курси "Основи марксизму" та "Історичний матеріалізм". У даній хрестоматії автор подає уривки праць Маркса та Енгельса відповідно розділам філософських курсів. Крім того використані уривки з праць "двох поколень їх учеников", а саме: В. Леніна, К. Каутського, Р. Люксембург, М. Бухаріна, П. Лафарга, Г. Плеханова, Л. Троцького, А. Деборіна, Л. Аксельрод та ін. Більшовицька газета "Правда" (№ 266 за 1924 р.) назвала С. Семковського "пионером" у цій справі, підкреслюючи що "особенно сейчас остро ощущается нужда к изданию подобного сборника". Більшовицький друкований орган "Под знаменем марксизма", № 9-10 за 1924 рік вихід "Марксистської хрестоматії" С. Семковського розцінив як "огромное значение", й рекомендував його як викладачам, так і слухачам радпартшкіл та робітфаків.

21-25 червня 1928 року у тодішній столиці України Харкові відбулася Друга Всеукраїнська конференція викладачів соціально-економічних дисциплін у вузах, на якій обговорювали стан реалізації Програми курсу діалектичного матеріалізму, прийнятої у травні 1926 року. За дорученням спеціальної комісії професор С. Семковський підготував

проект програми з курсу діалектичного матеріалізму. Після гострого обговорення проект програми С. Семковського був визнаний найбільш вдалим. До речі, програма курсу діалектичного матеріалізму, прийнята на цій конференції 1928 року за редакцією С. Семковського за своїм змістом в основному залишалася чинною до початку 90-х років ХХ століття. Лише частина тем відійшла до курсів наукового комунізму, потім - політології під час їх запровадження. Прийнята програма, поряд із класиками марксизму-ленінізму, рекомендувала праці найбільш кваліфікованих на той час фахівців у галузі діалектичного матеріалізму, які викладали, розповсюджували та захищали марксистсько-ленінське вчення. Серед них були Семковський, Бухарін, Троцький та інші теоретики. У їхніх працях не було ворожого ставлення до комуністичного вчення. Але не пройшло й десяти років після цієї конференції, як почалися їх переслідування, звинувачення в ревізіонізмі, неправильному розумінні марксистсько-ленінського вчення, механіцизмі, гегельянщині, ідеалізмі, націоналізмі й навіть фашизмі. Майже всі ці автори врешті були знищені більшовицькою системою, яку вони так вірно захищали.

3. Перша філософська дискусія в Харкові 1931 року

Московський досвід боротьби з "ворогами народу", зокрема з філософською інтелігенцією, було перенесено на терени України. Щоб розгромити різні "ухили", на першу філософську дискусію в січні 1931 року з Москви до Харкова спеціально прибули тридцятирічний Марк Мітін і тридцятидворічний Павло Юдін, які нещодавно закінчили Інститут червоної професури в Москві.

Результати першої філософської дискусії, що відбулася в Харкові 14-18 січня 1931 року, детально були висвітлені в книзі "Поворот на філософському фронті" [3]. На дискусії були присутні 300 чоловік з України. Головними об'єктами критики стали С.Ю. Семковський, М.О. Скрипник та В.О. Юринець. Основним доповідачем від України був керівник філософсько-соціологічного відділу УІМЛу Рувім Левік, від Москви - Марк Мітін. У своїй тривалій доповіді Р. Левік звернув увагу на "неправильне" розуміння С. Семковським ленінської філософ-

ської спадщини, звинуватив його в “перекрученні” марксизму й “примиренстві з механістичним матеріалізмом”.

Молодий московський посланець Сталіна Марк Мітін повчав досвідчених харківських і київських професорів філософії та академіків. Він наголосив на необхідності глибокого вивчення ленінської, зокрема філософської спадщини, а також класового, партійного підходу в філософії. На думку М. Мітіна, суть і завдання “повороту на філософському фронті”, а також і у філософських дискусіях, полягає в необхідності викриття “меншовицького ідеалізму”, контрреволюційних ідей, у “викорчовуванні всіх залишків меншовизму”. Доповідач піддав гострій критиці статті С. Семковського “Що вніс Ленін у матеріалізм?” та “Філософія і політика В. Леніна” із збірника “Філософія і політика” [4]. Московський посланець наполягав, щоб С. Семковський сам визнав свої “помилки”, “хибність” своїх позицій.

Першим під час обговорення доповіді Р. Левіка виступив доктор філософії, академік, голова президії філософсько-соціологічного відділу, завідувач кафедри філософії УІМЛУ Семен Семковський. Знаючи про напрям “повороту на філософському фронті”, визначений у Москві, зорієнтувавшись в основних ідеях доповіді Р. Левіка, він наголосив, що тепер поворот на філософському фронті в Україні має надто глибокий, історичний характер, зважаючи на те, що марксизм уперше в історії свого розвитку перебуває при владі. В умовах “розгорнутого наступу соціалізму на всіх фронтах” спостерігається загострення класової боротьби. С. Семковський уважав, що “головною небезпекою на сучасному етапі є механістична та ідеалістична ревізія марксизму”. Тому партії слід вести боротьбу на цих двох фронтах. Він наголосив на необхідності підходити до цієї боротьби з класових, партійних позицій, і цю роботу необхідно проводити колективно, широко використовуючи критику й самокритику [3, с. 43–44].

С. Семковський розкритикував А. Деборіна та В. Юринця за “механістичне”, а не “діалектичне” розуміння теорії відносності. Він виступив із критикою книги В. Юринця “Теорія відносності та діалектичний матеріалізм”, звинувативши автора в тому що той із механістичних позицій тлумачить Ейнштейнове відкриття. А потім ще й осудив його заклик вивчати

Гегеля не за Марксом і Леніним, а “як у Гегеля”. С. Семковський звинуватив “послідовників” А. Деборіна – Гірчака і Степового. Він також звинуватив себе в “недооцінці Гегеля” й виступив за необхідність “матеріалістичної переробки Гегеля”. “Головну свою помилку” С. Семковський вбачав у тому, що раніше “не розгорнув справжньої боротьби проти механістів”, хоча в розумінні теорії відносності боровся проти механістичного матеріалізму, але “розгорнутої боротьби з механістами не проводив” [3, с. 69].

У своєму виступі нарком освіти УСРР Микола Скрипник (паралельно займав посаду директора Всеукраїнського інституту марксизму-ленінізму) розкрив еволюцію поглядів С. Семковського. Він нагадав учасникам філософської дискусії, що С. Семковський тривалий час був меншовиком, потім, під час війни, – меншовиком-інтернаціоналістом, однак коли меншовики скотились на шлях контрреволюції, він залишив їх і прийшов до визнання ленінської теорії й самого Леніна. Він багато знає, свої знання передав багатьом із присутніх тут, ознайомивши їх з основами марксизму, соціології та філософії. Його філософська еволюція була такою: спочатку він був меншовиком і “не взагалі меншовиком, а вів боротьбу з Леніним, з нами – більшовиками, він був теоретиком меншовизму, і то з двох питань: з національного і філософського” [3, с. 172]. М. Скрипник послався на Леніна, який у 1913 році зазначав, що С. Семковський “перекручував” Маркса й був одним із “ліквідаторів” марксистської партії [3, с. 173].

У 1925 році С. Семковський видає збірку “Етюди по філософії марксизму”, у якій він уже починає змінювати думку щодо Леніна. У квітні 1925 року він опублікував у “Комуністі” статтю про Леніна. У 1927 році в журналі “Під прапором марксизму” було надруковано його статтю “Що вніс Ленін в матеріалізм?”, у якій позиціонує себе прихильником філософських поглядів Леніна. Проте М. Скрипник відзначив, що не знає праць С. Семковського, у яких чітко було б продемонстровано його нове ставлення до марксизму, марксистської філософії (про переборення ним старих помилок). На завершення свого виступу М. Скрипник зазначив: “За Семковським борг – покаятись”. І додав: “Ми, більшовики – народ злопам’ятний” (оплески залу) [3, с. 176].

Член президії філософсько-соціологіч-

ного відділу ВУАМЛІНу, професор Я. Блудов звинуватив свого вчителя академіка С. Семковського в тому, що він “у своїх писаннях про Леніна” не визнав того, що Ленін “підніс марксизм... на вищий щабель, у тому числі й філософію марксизму”. Ленін не просто “збагатив” марксизм, як помилково вважає С. Семковський. Неправильно також він розуміє проблему “Ленін і Плеханов”, не враховує критики Г. Плеханова Ленінім. С. Семковський не розуміє, що Ленін не лише практик, а й теоретик. Він розробив теорію матеріалістичної діалектики, її основний закон єдності й боротьби протилежностей, розглянув проблему саморуху матерії, теорію імперіалізму, ідею про побудову соціалізму в одній країні, розвинув науку про державу й диктатуру пролетаріату, збагатив марксистську теорію пролетарської революції думками про організацію партії, про стратегію й тактику пролетарської революції.

Другий московський посланець Сталіна - Павло Юдін - звинуватив академіка С. Семковського в тому, що в праці “Що таке марксизм?” він зовсім уникає питання діалектики, а Ленін підкреслював, що в марксизмі основне - діалектичне вчення, революційна діалектика. С. Семковський - матеріаліст механістичний. Він не розуміє ленінського діалектичного вчення. Посилаючись на оцінку Ленінім С. Семковського, П. Юдін охарактеризував його як “ліквідатора філософського матеріалізму Маркса” [3, с. 238].

Під час першої філософської дискусії в Харкові виступили 28 чоловік. За даними професора М.М. Роженка, з усіх, хто брав участь у дискусії, живими залишились троє: М. Мітін, П. Юдін та О. Шліхтер. Інші були заарештовані й знищені більшовицькою репресивною машиною [5;4, с. 23]. Нам відомо, що після відбуття покарання живими залишилися активні учасники цієї дискусії професори Я. Блудов та М. Логвин, також вціліли Я. Кауфман та Д. Ігнатюк.

Отже, розроблений у Москві план боротьби філософів на два фронти (проти “механіцизму” й “меншовицтвующого ідеалізму”) був реалізований у тодішній столиці України – Харкові. Тут, перш за все, теоретично “розгромили” “меншовицтвующий механіцизм” С. Семковського й “націоналізм” В. Юринця та їхніх послідовників. Однак київські дослідники української філософії 20-х-30-х років ХХ століття зазначали, що Семен Семковський “ніде

у своїх друкованих працях та виступах не висловлював своїх промеханістичних позицій і механіцистом себе не вважав” [7, с. 208]. Це була спроба надуманих звинувачень, навішування різних ярликів на своїх опонентів, щоб потім їх знищити. Щодо С. Семковського, то це, перш за все, була боротьба з ним за його меншовицьке минуле. Попереду мав бути наступний, практичний етап – підготовка громадської думки, збирання “компроматів” та знищення українських філософів і української філософії.

4. Друга філософська дискусія та нищення філософської еліти України

У 1933 році до Харкова на другу філософську “дискусію” знову приїздить М. Мітін для “роз’яснення” офіційної позиції. Він зазначив, що в центрі уваги на філософському фронті мусить продовжуватись боротьба проти “механістів” і “деборінців”. Доповідь М. Мітіна на філософській “дискусії” 1933 року в Харкові стала поштовхом для розгрому філософських кадрів в Україні. У пресі розпочинається безпрецедентне за своїми масштабами цькування спочатку найбільш відомих, а потім молодих філософів республіки. Їх звинувачували у відході від марксистської теорії та в контрреволюції. Навішування політичних ярликів супроводжувалося звинуваченнями в націоналізмі й нерідко навіть у фашизмі. Особливо в цьому плані вправлявся М. Мітін. Керівництво Українського інституту марксизму-ленінізму було звільнене зі своїх посад.

ДПУ сфабрикувало нову справу про національно-троцькістську терористичну організацію С. Семковського – Ю. Коцюбинського, яка нібито входила в “Бойову організацію” професора філософії М. Нирчука. Останній керував семінаром войовничих матеріалістів та атеїстів. ДПУ у сфабриковану справу “Бойової організації” включило всіх учасників названого семінару. Академік С. Семковський був заарештований 13 березня 1936 року. Через рік, після допитів і катувань, 8 березня 1937 року, у Москві судили “членів” “Троцькістської терористичної організації” (ТТО), що прибули з Києва спецпотягом. До розстрілу з негайним виконанням вироку були засуджені академіки АН УРСР І. Агол і С. Семковський. Як члени цієї ж організації також були розстріляні Р.С. Левік, А.Х. Сараджев, О.П. Дзеніс, М.М. Кіллерог, С.Б.

Щупак та ін. [5, с. 135]. Відповідно Списку жертв більшовицького і комуністичного терору в Радянському Союзі з "Книги Пам'яті" С. Семковський засуджений Військовою колегією Верховного суду СРСР по статті 54 Кримінального кодексу СРСР за абсурдним звинуваченням - за те, що "на протязі тривалого періоду діяв як активний контрреволюційний троцькистський підполковник на Україні", і того ж дня розстріляний [8]. Під час слідства й на суді академік С. Семковський тримався мужньо. Рішуче відкидав усі безглузді звинувачення слідчих і недавніх колег. Не надавав ніяких свідчень на інших людей. За день до суду й розстрілу на обвинувачувальному висновку написав свою вимогу - дати можливість ознайомитися не лише з висновком, а з усією справою. Посмертно реабілітований після смерті Сталіна 8 грудня 1956 року.

С. Семковський – автор понад 100 наукових і науково-популярних праць. Він був людиною широкої ерудиції, блискучим лектором. Його учень професор Я.С. Блудов через сорок років згадував, що стосовно спеціального циклу лекцій, який академік Семковський прочитав у Комуністичному університеті ім. Артема для відповідальних працівників ЦК КП(б)У, ВУЦВК і РНК УРСР, схвально відгукнувся "всеукраїнський староста" Г.І. Петровський [9, с. 71]. Блискучу оцінку отримали наукові праці С.Ю. Семковського, випущені ще на початку й у середині 20-х років. Його книги, збірники статей та хрестоматії перевидавалися неодноразово.

Репресії осіб єврейської національності під час боротьби з "меншовизмом" та "троцькізмом", зокрема і з Семеном Семковським, пояснюються не стільки антисемітизмом, скільки мають давні корені. Іще до революції між Сталіним і Троцьким виникла антипатія, спричинена різним рівнем їх інтелекту, амбіціями з обох сторін та подальшою боротьбою за лідерство в партії та країні. Після депортації Лев Троцький, який тривалий час очолював меншовицьке крило в партії, продовжував вести боротьбу зі Сталіним, друкував критичні статті про нього й опублікував книгу, у якій показав сутність вождя більшовицької Росії. У 30-х роках головними ворогами Сталін вважав троцькістів та меншовиків, серед яких був Семен Семковський зі своїм меншовицьким муніципалітетом. До того ж він був двоюрідним братом Лева Троцького,

та й надто схожим на нього. Це теж було одним із звинувачень під час слідства.

Майже всі активні учасники філософських дискусій у Харкові 1931 та 1933 років і навіть ті, хто критикував своїх колег, звинувачуючи їх у "механіцизмі", "деборінщині", "меншовизмі", "троцькізмі", "націоналізмі" й навіть у "фашизмі", "відхиленнях від партійної лінії", які клялися у своїй вірності партії та її ідеалам, визнавали свої "помилки", засуджували свою "націоналістичну" діяльність, були знищені. Знищений був і академік Семен Семковський, який "покаявся" за своє меншовицьке минуле й вірою і правдою змушений був служити комуністичному режиму. Фактично це були не філософські дискусії, які передбачають аргументоване обговорення проблем, а навішування ярликів, паплюження науковців, надумані політичні звинувачення з метою знищення своїх опонентів. І це призвело не лише до трагедії академіка С. Семковського, але цілого покоління українських філософів, і не лише українських.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В.І. Пов. збір. тв. Переклад з п'ятого російського видання.
2. Политические партии в России. Конец XIX - первая треть XX века. Документальное наследие. Меншевики в 1918 году / отв. ред. З. Галили (США), А. Ненароков; отв. сост. Д. Павлов. – М.: РОССПЭН, 1999. -799 с.
3. Поворот на філософському фронті (Матеріали філософської дискусії 14-18 січня 1931 р.) / Український інститут марксизму-ленінізму, філософсько-соціологічний відділ, Українське т-во "Войовничий матеріаліст-діалектик". – Х.: Пролетар, 1932. - 268 с.
4. Філософія і політика. Український інститут марксизму-ленінізму. Філософсько-соціологічний відділ. Під ред. С. Семковського, Р. Левіка, Т. Степового, П. Демчука. Держвидав України. – Х.,- К. 1930. - 224 с.
5. Роженко М.М. Трагедія академіка Юринця (Штрихи до історії української філософії радянської доби) / М.М. Роженко. –К.: Український центр духовної культури. 1996. -192 с.
6. Роженко М.М. Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства. Кн. 4. / М.М. Роженко. – К., 2003. -370 с.
7. Философская культура Украины и отечественная общественная мысль XIX-XX в.в. /

Н.И. Лук, В.Д. Белодед, И.Г. Герасимов и др. АН УССР. Институт философии. –Киев: Наукова думка, 1990. -268 с.

8. http://www.uznal.org/book_of_memori.php?bukva=17&name=39&surname=93&rep...01.12.2015

9. Блудов Я. С. Дещо про розвиток марк-

систсько-ленінської філософії у Харківському державному університеті у 1920-1935 роках / Я.С. Блудов // Вісник Харківського університету. Серія філософії. –Х., 1969. –Вип. 5. –С. 69-77.

10. Шудрик І.О. Філософські дискусії в Харкові : монографія / І.О. Шудрик. –Х.: ХДУХТ, 2014. -184 с.

